

DOI: [https://doi.org/10.35387/ucj.2\(2\).2020.61-70](https://doi.org/10.35387/ucj.2(2).2020.61-70)

НАТАЛІЯ ФІЛІПЧУК

МУЗЕЙНА ПЕДАГОГІКА – ТЕОРЕТИЧНА ОСНОВА ПЕДАГОГІЧНО-ПРОСВІТНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ І КУЛЬТУРИ

Анотація. У статті викладено загальну характеристику взаємодії музеїв і закладів освіти; проаналізовано її основні напрями і зміст; розкрито особливості комунікації в системі «музей – заклад освіти». Схарактеризовано музейний простір, в якому відбувається музеальна дія, спрямована на передавання суспільству цінностей матеріальної і духовної культури. Виявлено, що реалізація суспільної місії музеїв, освітньо-виховних завдань просвітницької діяльності різнопрофільних музеїв (історичних, літературних, краєзнавчих, археологічних, зоологічних, геологічних, мистецтвознавчих, музичних, природничих та ін.) забезпечується на основі постійного оновлення змісту, форм і методів педагогічно-просвітницької взаємодії музейних й освітніх інституцій. Це потребує забезпечення науково обґрунтованої фахової підготовки музейних педагогів у закладах вищої педагогічної освіти. Доведено, що активне навчання студентів методиці проведення занять у музейному середовищі, розкриття їх специфіки, формування умінь проводити їх у формі ділової гри, дискусії, діалогу, добирати інноваційні методи, засоби, прийоми, розвивати творчу активність з допомогою музейного культурного ресурсу, суб'єктність, критичне мислення сприяють формуванню професійних компетентностей майбутніх педагогів. Для продуктивної взаємодії в умовах формального та неформального навчання доцільно здійснювати відбір і структурування матеріалу для проведення музейних уроків та інших занять з урахуванням дидактичних вимог до організації. Обґрунтовано положення щодо педагогічної взаємодії музеїв і освітніх інституцій, ефективність якої залежить від особистості вчителя, який має вмотивовувати учнів до пізнання музейних артефактів, «занурення» у сучасне музейне середовище.

Ключові слова: музей, музейна педагогіка, педагогічно-просвітницька діяльність музеїв, музеєзнавство, музейний педагог, Україна.

MUSEUM PEDAGOGY AS A THEORETICAL BASIS OF PEDAGOGICAL AND EDUCATIONAL ACTIVITY OF CULTURE-EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Abstract. The article describes the general characteristics of the interaction of museums and educational institutions; its main directions and content are analyzed; the peculiarities of communication in the system "museum - educational institution" are revealed. The museum space in which the museum action aimed at transmitting to society the values of material and spiritual culture is characterized. It is revealed that the realization of the social mission of museums, educational tasks of educational activity of various museums (historical, literary, local, archeological, zoological, geological, art, musical, natural, etc.) is provided on the basis of constant updating of content, forms and methods of pedagogical educational interaction of museum and educational institutions. This requires the professional training of museum teachers in institutions of higher pedagogical education. It is proved that active teaching of students the methods of conducting classes in the museum environment, revealing their specifics, training skills to conduct them in the form of business games, discussions, dialogue, select innovative methods, tools, techniques, develop creative activity with museum cultural resources, critical thinking contribute to the professional competencies training of future teachers. For productive interaction in the conditions of formal and non-formal learning it is expedient to carry out selection and structuring of material for carrying out museum lessons and other occupations taking into account didactic requirements to the organization. The statement on pedagogical interaction of museums and educational institutions is substantiated, the effectiveness of which depends on the teacher's personality, which should motivate students to learn about museum artifacts, and modern museum environment.

Key words: museum, museum pedagogy, museum pedagogical and educational activities, educator of museum, Ukraine.

Вступ. В умовах трансформаційних процесів у соціокультурному, науково-освітньому просторі України особливого значення набуває проблема утвердження

гуманістичних, морально-етичних цінностей, збереження і збагачення культурно-мистецької спадщини людства й української нації. Загальноєвропейські тенденції спрямованості освіти на реалізацію концепції навчання впродовж життя, формування компетентностей особистості (обізнаність та самовираження у сфері культури, здатність до життєдіяльності суспільства у контексті сталого розвитку народів, держав, людства).

Зростання ролі людського капіталу в умовах глобалізаційних та євро-інтеграційних процесів зумовлює необхідність посилення уваги до вивчення проблем соціально-культурного розвитку на різних історичних етапах, зокрема педагогічно-просвітницької діяльності музеїв України. Одним із важливих наукових напрямів є діяльність музейних інституцій, їх взаємодія із закладами освіти, впровадження цінностей музейної культури в умовах націєдержавотворення. Музейна культура як складова національної і світової духовної і матеріальної спадщини є потужним ресурсом реалізації державної політики, спрямованої на формування морально-етичних, інтелектуальних, естетичних, національно-патріотичних якостей громадянина.

На початку XXI століття помітно змінюються функції музейних інституцій, трансформується їх соціокультурна місія, що полягає у забезпеченні мистецької комунікації між учасниками освітнього процесу, реалізації просвітницької функції, створенні інтерактивного середовища для пізнання мистецьких цінностей, історії, культури, традицій, забезпеченні розвитку формальної, неформальної та інформальної освіти дітей, молоді та різних категорій дорослого населення. Ці надзвичайно важливі питання відображені в Конституції України (статті 11,12), Законах України «Про вищу освіту» (2014), «Про освіту» (2017), «Про повну загальну середню освіту» (2020), «Про музеї та музейну справу» (1995), «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» (1999), «Про охорону культурної спадщини» (2000), «Про охорону археологічної спадщини» (2004), «Про культуру» (2010), а також у Державній національній програмі «Освіта. Україна XXI століття» (1992), Національній доктрині розвитку освіти (2002), Національній стра-

тегії розвитку освіти в Україні на 2012 – 2021 роки та Положенні «Про Музейний фонд України», затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 20 липня 2000 р.

Значну увагу цій проблемі приділено в документах міжнародних організацій, зокрема: Загальній декларації ЮНЕСКО про культурне різноманіття (2001), Рекомендаціях про охорону на національному рівні культурної та природної спадщини (1972), Кодексі професійної етики ІКОМ (1986) та інших. З-поміж пріоритетів державної політики у сфері освіти і культури окреслено формування національних цінностей особистості, поваги до мови, звичаїв, надбань культури, різних видів мистецтв, збагачення традицій і звичаїв, задоволення духовних запитів і потреб особистості, створення необхідних умов для освіти впродовж життя.

Мета дослідження. Схарактеризувати основні напрями і зміст педагогічної взаємодії музеїв і закладів освіти й виявити особливості комунікації у педагогічній взаємодії в системі «музей-заклад освіти».

Теоретичною основою дослідження є: положення сучасної філософії освіти (В. Андрущенко, І. Зязюн, В. Кремень, Л. Левчук, В. Луговий та ін.); філософії культури (І. Дзюба, М. Жулинський, В. Кудін, М. Попович та ін.); ідеї гуманістичної і культуроцентристської освіти, гуманізації людини в умовах інформаційного суспільства (І. Бех, В. Биков, П. Грем, З. Краснодембські, Б. Рассел, В. Рибалка, Д. Робінсон, П. Саух, Т. Снайдер, Н. Фергюсон, та ін.); теорії розвитку української культури, історії, музеології (В. Антонович, М. Біляшівський, В. Голубничий, Д. Дорошенко, М. Лисенко, О. Лотоцький, І. Мірчук, І. Нагаєвський, С. Наріжний, С. Николишин, М. Семчишин, В. Січинський, В. Щурат та ін.); дослідження українознавчих засад національної освіти (М. Вовк, О. Семенов, Т. Усатенко, Г. Філіпчука та ін.); теорії і практики педагогічної освіти (М. Іванчук, О. Кучерявий, О. Лавріненко, М. Солдатенко, Г. Сотська, Л. Хомич та ін.); ідеї сучасної мистецької освіти (Г. Васянович, О. Комаровська, Н. Миропольська, В. Федоришин, Г. Шевченко та ін.); дослідження з музеології, музейної педагогіки (С. Волошин, О. Караманов, Р. Ма-

ньковська, С. Пивоваров, Б. Сойчук, та інші.).

Відповідно до мети, об'єкта, предмета і завдань наукового пошуку використовувався комплекс взаємопов'язаних **методів дослідження**: *аналіз і синтез* – з метою обґрунтування сутності базових понять дослідження; *компаративний аналіз* – для виявлення особливостей в педагогічно-просвітницькій діяльності вітчизняних і зарубіжних музеїв; *прогностичний метод* – для виявлення прогресивних і конструктивних ідей досвіду педагогічно-просвітницької діяльності музеїв України.

Виклад основного матеріалу. Треба визнати, що в 90-их роках минулого століття поняття музейної педагогіки було маловживаним в українському педагогічному просторі. У зазначеному словнику трапляються такі терміни: «педагогіка дії»; «педагогіка культури»; «педагогіка особистості»; «педагогіка співробітництва»; «музей»; «шкільний музей» тощо. «Педагогіка культури» не могла ґрунтовно охопити у своєму трактуванні міждисциплінарну галузь музейної педагогіки, хоча й правильно були витлумачені її сутнісні характеристики: напрям, який «розглядає процес навчання як зустріч людської особистості з об'єктивними цінностями (здобутками) культури, збагачення духовних сил людини й творення нових цінностей» (Гончаренко, 2011, с. 250).

З урахуванням тенденцій, що формувалися в національному та європейському культурно-освітніх просторах, «Український педагогічний енциклопедичний словник» (2011) виокремлює цей напрям як «галузь науки, яка вивчає історію, особливості культурно-освітньої діяльності музеїв, методи впливу музеїв на різні категорії відвідувачів, взаємодію музею з освітніми установами тощо. Основна мета музейної педагогіки – прилучення до музеїв підрастаючого покоління, творчий розвиток особистості» (Гончаренко, 2011, с. 296).

Безумовно концептуальні ідеї, теорії, положення музейної педагогіки збагачують педагогів, викладачів, вихователів новими знаннями й відкривають нові можливості. Експозиція музею – своєрідна музейна візуальна екологія, морально-психологічна і естетична атмосфера. Творче використання положень цієї субдисцип-

ліни педагогічної науки впливає на внутрішню мотивацію учнів та студентів, педагогів та викладачів вищих закладів освіти.

Педагогіка, психологія, музеєзнавство, культурологія на основі міждисциплінарності отримали нові можливості й сучасні методики і технології для якісного впровадження і реалізації концептуальних ідей, стратегій, функцій і завдань. Музейно-педагогічні форми комунікації, ефективність використання культурної спадщини та рівень засвоєння інформації, цінностей у взаємодії школи і музею стають науково обґрунтованим фундаментом для гуманітарно-світоглядного, інтелектуального оновлення освіти.

Привернемо увагу до книги «Музеєзнавство в навчальному закладі» (2011). Її автор А. Горового висвітлює цінну інформацію щодо розвитку мережі музейних закладів, формування музейних фондів та експозицій, особливостей проведення екскурсій, функціональних напрямів сучасних музеїв тощо. Особливо важливим у цій праці є четвертий розділ, присвячений музейній педагогіці. У ньому розкривається сутність музейної педагогіки, форм культурно-освітньої діяльності, проблем актуалізації музейних предметів, принципів музейної педагогіки, обґрунтування методів музейної педагогіки, зокрема гри та інше. «Іншими словами, – зазначає автор, – музейна педагогіка досліджує культурно-освітню діяльність в умовах музею..., вивчає музейну аудиторію, аналізує потреби різних соціальних і вікових груп відвідувачів і особливості сприйняття ними експозиції, створює й апробує нові методики і програми роботи з різними категоріями відвідувачів» (Горовий, 2011, с. 59). Позитивним, на нашу думку, є те, що поряд з аналізом завдань і функцій музейної педагогіки здійснюється обґрунтування нового дослідницького напрямку – музейної соціології.

Наголосимо на науковій і практичній цінності посібника «Музеєзнавство: словник базових термінів» (2013, с. 152) для теоретиків і практиків музеєзнавства, учнів і студентів. Упорядники цього видання Л. Міненко, В. Карпов та ін. відповідно до класифікації музейної діяльності виклали зміст загальних термінів та понять музеєзнавства, які використовуються в науково-

дослідній, культурно-освітній, експозиційній, екскурсійній діяльності, а також фондовій та видавничій роботі. Запропоновані терміни характеризують основний зміст музейно-педагогічної діяльності. Використання широкої джерельної бази поглибило науковість та об'єктивність цієї праці. Своєрідними доробками, в яких досліджуються особливості й загальні тенденції розвитку музейної педагогіки в Україні, що мають передусім практичне значення, є узагальнений досвід роботи загальноосвітніх шкіл та вищих навчальних закладів у галузі музейної педагогіки. Одна з таких праць – «Музейна педагогіка в дії», підготовлена на базі музеїв Харківської області. У цьому виданні висвітлено «діяльність музеїв у контексті музейної педагогіки, ефективності її виховної дії на процес формування світогляду молоді» (*Музейная педагогика в действии*, 2009).

Важливе значення мають такі науково-методичні напрацювання, як навчальні програми «Музейна педагогіка», розроблені вітчизняними фахівцями на основі освітньо-професійних програм закладів вищої освіти. В них окреслено обсяги знань, якими має опанувати бакалавр чи магістр відповідно до вимог освітньо-кваліфікаційної характеристики, освітньо-професійної підготовки. «Це означає, – наголошується в цій програмі, – що студент, майбутній педагог має опанувати систему знань про музейну педагогіку, витоки, особливості запровадження, історико-педагогічний, просвітницький та краєзнавчий потенціал музеїв. Важливо зосередити увагу на засвоєнні знань із таких питань, як теоретична музейна педагогіка: історія, становлення, сьогодення та перспективи розвитку музейної педагогіки як галузі інтегрованого знання; практична музейна педагогіка: особливості та перспективи впровадження музейної педагогіки в освітні заклади всіх ланок системи освіти (дошкільні, загальноосвітні навчальні заклади, вища школа, післядипломна освіта, самоосвіта тощо)» (*Музейна педагогика*, 2013, с. 4–5).

Музейна педагогіка як галузь наукового знання тісно пов'язана з музеєзнавством – науковою дисципліною, яка ще формується і вивчає ставлення людини до дійсності та феномену музею. Це дисципліна, що досліджує процеси збереження соціальної інформації, її пізнання й передачі за допомогою музейних предметів, а також розвиток музейної справи і напрямку музейної діяль-

ності» (Музеєзнавство). У Словнику української мови зазначено, що «музеєзнавство – наука про організацію і діяльність музеїв» (Німчук, 2012, с. 567).

На початку XXI століття в Україні здійснено чимало науково-педагогічних, соціально-психологічних, культурологічних досліджень, пов'язаних з проблемами розвитку музейної педагогіки, музеєзнавства, національної музейної освіти. Видано низку монографій, збірників наукових праць, навчально-методичних посібників, у яких аналізується ця проблема. Автори цих та інших праць використали сучасні світові теоретичні й практичні здобутки в галузі музейної культури та музейної педагогіки, а також багатий досвід національного музеєзнавства та взаємодії культурних та освітніх закладів.

Безумовно, сучасна музейна педагогіка суттєво відрізняється від тієї, що формувалася в першій половині XX століття. Соціологічні дослідження, наукові розвідки свідчать про наявність нових тенденцій та викликів, які постали перед музейними та освітніми установами. По-перше, слід акцентувати увагу на тому, що музейна культура дедалі більше проникає в різні суспільні стани, зокрема молодіжне середовище, а тому варто активно й безперервно підтримувати цю зацікавленість. По-друге, музей сприймається не просто як формальна інституція, відвідування якої переважно організовується, адмініструється. Насамперед він є місцем, де відбувається культурне, інтелектуальне, духовне, громадянське збагачення, місце для саморозвитку і самовдосконалення. По-третє, поступово, відповідно до зарубіжного досвіду, ця культурна інституція перетворюється для багатьох відвідувачів у «третій дім» після власного помешкання, роботи (навчання). Позитивним є те, що таке самоусвідомлення необхідності регулярно самоорганізовуватися для відвідування музею (з різними цілями) характеризує і певну частину молодіжної аудиторії. По-четверте, за допомогою громадських ініціатив, зокрема школярів, студентів, педагогів, музеї стали не лише культурними спорудами, де зберігаються, експонуються пам'ятки духовної та матеріальної культури, а й трансформувалися в культурно-освітні центри, в яких історично-культурні експонати презентуються, вивчаються, досліджуються новітніми методами, формами, інструментами і засобами. По-п'яте, досвід, практична дія-

льність, теоретичні розвідки доводять, що дедалі більш активним стає бажання частини населення, зокрема молодого покоління, повторно відвідувати цю установу. Отже, формується нагальна необхідність створювати оптимальні умови для стимулювання цієї продуктивної мотивації, розробляти інноваційні підходи та новітні технології для удосконалення моделі взаємодії школи і музею. По-шосте, досить помітною стає тенденція посилення ролі музейної педагогіки в теорії та практиці вітчизняної освіти. Музейна педагогіка є одним з головних напрямів діяльності музеїв і освітніх закладів, адже громадянське, національно-патріотичне, морально-етичне, духовне, естетичне виховання молоді може орієнтуватися на культурно-історичні пам'ятки матеріальної та духовної національної, світової культур. Такий культурно-освітній простір, як синтез потенціалу і культурних надбань музею і навчально-виховного закладу (дитсадок, школи, гімназії, ліцею, інституту, університету), уможливує створення необхідних передумов для реальної співпраці, взаємодії відповідно до принципів музейної педагогіки.

Педагогіка, психологія, музеєзнавство, культурологія, виховні системи завдяки інтеграційному процесу, міждисциплінарності отримали нові можливості, більш продуктивні інструменти й технології для якісного впровадження і реалізації концептуальних ідей, стратегій, завдань. Музейно-педагогічні форми комунікації, ефективність використання культурної спадщини та рівень засвоєння інформації, цінностей при взаємодії «школи» і музею є надійним підґрунтям для гуманітарно-світоглядного, інтелектуального оновлення освіти.

Комунікативна функція стає збіднілою, малоефективною, коли лектор, екскурсовод, педагог не володіють майстерністю «доцільного використання методів і засобів педагогічної взаємодії у кожній конкретній ситуації навчання і виховання» (Кремень, 2008, с. 641). Автор концепції педагогічної майстерності Іван Зязюн вважав педагогічну майстерність «найвищим рівнем педагогічної діяльності (якщо характеризувати якість результату), виявом творчої активності особистості педагога (якщо характеризувати психологічний механізм успішної роботи)... Педагогічна майстерність – це комплекс властивостей особистості, що забезпечує самоорганізацію високого

рівня професійної діяльності на рефлексивній основі» (Кремень, 2008, с. 641).

Отже, можна стверджувати, що в системі комунікації, просвітництва, пізнавально-пошукової, навчальної діяльності, музейний працівник має бути майстром діалогу. Найсучасніші засоби й технології, унікальні музейні експонати й раритетні предмети, оригінальні документальні матеріали не є гарантією того, що взаємодія відбуватиметься ефективно. Логічним є теоретичне обґрунтування такого підходу, здійснене І. Зязюном: «Особистісно-розвивальні педагогічні технології можуть ефективно використовуватися за умови, що педагог (музейник – авт.), виконуючи свої професійні обов'язки, народжується сам і використовує свої творчі здобутки для самого себе та свого учня. Створення особистісно-розвивальної ситуації – це процес авторський, що потребує вияву суб'єктивності, співавторства. Своім «самовключенням» у педагогічну дію музейний працівник/педагог робить її проблемною, пропонує свій власний варіант переживання смислу, чим і актуалізує особистісну позицію учня (студента, відвідувача) (Кремень, 2008, с. 642).

Винятково важливе значення має професійна компетентність тих, хто безпосередньо бере участь у взаємодії відвідувача і музейного працівника. Вона є тією основою, на якій формується педагогічна майстерність музейника. Він, як і вчитель, мусить, з одного боку, бути належно обізнаним з предметом, який вивчає і презентує, а з іншого – мати необхідні знання, вміння, використовувати ті засоби, методи, за допомогою яких відбувається комунікація, засвоєння матеріалу, формування ціннісного ставлення до музейних експонатів. Окрім цього, надважливою якісною характеристикою є також уміння й знання аналізу та осмислення психологічної атмосфери під час роботи з відвідувачами, щоб оптимізувати добір форм і методів взаємодії. Такий професійно компетентний музейний працівник, педагог потенційно здатний стати майстром діалогу, спілкування, взаємодії, завдяки чому відбувається «олюднення», «оживлення» знань, трансформованих крізь власне бачення світу, культури, історії.

Музейна педагогіка орієнтує на врахування особливостей взаємодії у системах «людина – людина»; «людина – культура». Їхнє функціонування здійснюється в умо-

вах постійних змін, адже реалізація будь-якого завдання психолого-педагогічного, культурологічного, інформаційно-знаннєвого, світоглядного характеру потребує актуалізації системи знань і відповідних способів взаємодії. Водночас зазначимо, що в контексті цих взаємовідносин і взаємозалежностей, виокремлюється усталена потреба й відповідна закономірність. Йдеться про необхідність уважного ставлення до кожної людини, незалежно від функції, ролі та стану, в яких вона знаходиться. Без цієї якісної риси педагога чи музейного працівника неможливо здійснювати продуктивну взаємодію, діалогічність, суб'єкт-суб'єктні взаємини, комунікативність. Такий підхід передбачає наявність позитивних емоцій та позитивної внутрішньої енергетики, уваги до «іншого», психологічної інтуїції, проникнення і входження у педагогічну ситуацію, що постійно може змінюватися, самоконтролю, поваги до людської гідності.

Оцінюючи професійну здатність педагога, академік Іван Зязюн акцентував особливу увагу на професійності у використанні педагогічних працівників у системі міжсуб'єктної взаємодії, тобто звертав на «педагогічну техніку як форму організації поведінки вчителя. Знання, спрямованість і здібність без умінь, – писав він, – без володіння способами дій не є гарантією високих результатів. Педагогічна техніка – це вміння використовувати психофізичний апарат як інструмент виховного впливу, це прийоми володіння собою (своїм організмом, настроєм, мовленням, увагою й уявою) і прийоми впливу на інших (вербальними і невербальними засобами)» (Кремень, 2008, с. 644). Музейне середовище має певні особливості порівняно із навчально-виховним процесом у закладах освіти, хоча характеристики педагогічної техніки властиві й для взаємодії музейного працівника та відвідувача. Унаслідок актуалізації музейних експонатів для відвідувачів музею стає більшою доступність і привабливість мови музейних предметів.

Майстер-екскурсовод є водночас і педагогічним майстром. Можна стверджувати, що критеріальна база майстерності вести діалог, конструювати взаємодію, організувати пізнавальний процес ґрунтується на спільних принципах та підходах. «...Критеріями педагогічної майстерності є доцільність (за спрямованістю), продуктивність (за результатом), діалогічність (за

характером стосунків), оптимальність (за вибором засобів), творчість (за змістом діяльності)». Вона (майстерність) як головна якісна характеристика вчителя, викладача, лектора, екскурсовода, вихователя є процесом тривалого і творчого становлення, супроводжується безперервною освітою, самоосвітою, набуттям практичного досвіду і нових знань, позитивною психосоціальною налаштованістю на професійне удосконалення. Хоча «знання для педагога, – писав І.Зязюн, – не сума засвоєних дисциплін, а особистісно забарвлена, усвідомлена система, де є місце власним оцінкам, критичним поглядам... Майстерність педагога – в «олюднюванні», натхненності знання, яке не переноситься з книг в аудиторію, а висловлюється як власний погляд на світ» (Зязюн, 1997, с. 34).

Доцільно і змістово виокремити такі рівні педагогічної майстерності: елементарний, базовий, досконалий, творчий. Для музейної педагогіки відповідний рівень професійної майстерності забезпечує: конструктивний гуманістичний зміст стосунків (взаємодії) музейного працівника (екскурсовода, лектора) і відвідувачів; якісну презентацію музейних експонатів та експозицій; належну методичну й технологічну самоорганізацію та організацію пізнавального, дослідницького, виховного процесу; сприятливу атмосферу для особистісного розвитку» (Кремень, 2008, с. 644).

Отже, педагогічна майстерність є стрижневою умовою організації педагогічно-просвітницької, пошуково-дослідницької діяльності музею і освітнього закладу. Її особливості (за змістом, формою і методами) залежать не лише від виду чи профілю музею, але й від контингенту відвідувачів. Просвітництво в системі «людина – культура – людина» є досить складною наукою. Цю «науку про виховання створив народ, а вчені лише систематизували й адаптували її до сучасних потреб... Щоб ефективно і в той же час природовідповідно виховувати людину, треба добре знати її природу і передовсім – походження» (Кузьмінський, & Омеляненко, 2013, с. 7–9). Тому в основі музейної педагогіки мають бути як сенси, цінності й суспільні інтереси Народу, так і національна система виховання та освіти, притаманна цьому народові.

До цього спонукають мета і низка завдань, які постають перед музейною педагогікою, серед яких головним є створення якісних умов, починаючи з рівня дошкіль-

ної освіти, для розвитку особистості шляхом розмаїтої і багатоаспектної діяльності музеїв. Якщо проаналізувати вітчизняний досвід кращих дошкільних установ щодо взаємодії з музеями, то стає можливим виокремити низку основних завдань, які необхідно вирішувати під час функціонування системи «музей – дошкільний навчальний заклад». Варто акцентувати увагу на таких завданнях, які в багатьох закладах України успішно реалізуються, а саме: а) формування у дітей позитивного ставлення до культурно-історичної спадщини засобами музейної педагогіки; б) формування образу музею як місця, що зберігає предмети культурно-історичної спадщини; в) розвиток інтересу до експонатів музею; г) поглиблення знань дітей засобами музейної культури; д) залучення дошкільнят до формування і збереження музейних фондів; е) упровадження педагогічним колективом активних форм роботи; є) проведення культурно-освітньої роботи серед дітей, батьків, педагогів, громадськості; ж) виховання справжніх українців, представників великої нації тощо (*Музей у дошкільному навчальному закладі*, 2011, с. 25).

Безумовно, за будь-яких обставин, зокрема і в умовах радикального реформування освіти, очевидним є те, що її якість, гуманізація особистості та суспільства цілком буде залежати від культури. Необхідним є структурне, змістове, функціональне впровадження культурних вартостей в освітній простір. Для цього недостатньо лише формального організаційно-педагогічного підходу. У понятті «культура» (від лат. *cultura* – виховання, освіта, розвиток) закладено «...ціннісні аспекти, що охоплюють «сферу духовного життя суспільства, систему виховання, освіти, духовної творчості (особливо мистецької), а також установи й організації, що забезпечують їхнє функціонування (школи, вузи, клуби, музеї, театри, творчі спілки, товариства тощо)» (Гончаренко, 2011, с. 248). У такому контексті та соціопросторі визначено головні завдання освітньо-культурної політики, спрямовані на розвиток освіченості, вихованості гуманістичної особистості.

Можна стверджувати, що відсоток духовної культури в освітньому балансі слугує якісною характеристикою сучасної освіти на всіх рівнях. Упродовж останнього десятиріччя в національній освіті спостерігається тривожна тенденція щодо мінімізації

гуманітарної компоненти в навчальних планах шкіл, вищих закладів освіти, у системі підготовки і підвищення кваліфікації педагогічних кадрів. Очевидно, що виклики четвертої індустріальної революції чи інформаційно-знаннєвого суспільства не є тією суттєвою передумовою для ігнорування гуманітарних дисциплін (історії, мови, літератури, філософії, психології, педагогіки, соціології, культурології та мистецтва), які наділені людино-державотворчим, націєтворчим і громадянським потенціалом. Дефіцит, їхня недостатня їх «присутність» у змісті освіти призводить, поперше, до втрати якості людського капіталу, деформованих суспільних процесів, духовного «каліцтва» нації та, безперечно, до низької якості знань, компетентностей і громадянської культури.

Варто зазначити, що серед ключових компетентностей ЄС і Ради Європи, визначених ще у 2006 році, рідна (державна) є першим і головним пріоритетом. До таких основних компетенцій європейських еталонних меж належить також і «обізнаність та самовираження в сфері культури» (Рекомендація 2006/962/ЄС Європейського Парламенту та Ради (ЄС) «Про основні компетенції для навчання протягом усього життя» від 18 грудня 2006 року). Культура і мистецтво мають знаходитися відповідно до світової практики в основі змісту та філософії сучасної освіти.

Спілкування «культурами» є найвищим рівнем цивілізаційної взаємодії. Не лише політика й економіка, як найважливіші сфери людського буття, а передусім культура людини і суспільства врешті-решт визначають ступені соціально-економічного й політичного розвитку, «чистоту» та красу буття. «Можна вбити цивілізацію, але культура, – писав М. Періх (1991), – як істинна духовна цінність, безсмертна... Культура є любов до людини, поєднання життя і краси. Культура є зброя світла. Культура є спасіння. Культура є двигун. Культура є серце» (с. 86). У цій багатозначності культури міститься синтез просвітництва, етичної відповідальності, творчої краси. Завдання і моральний обов'язок людини, народів і націй – не нищити, а оберігати, творити й збагачувати культуру. Індивіди й спільноти, усі, хто здатні сприймати життя в «культурності буття», мають усвідомлювати, що культура, як краса і мудрість, не є привілеєм чи розкішшю людини, а тільки радістю, яка дарована людству, наявність

якої в повсякденному житті треба безперервно забезпечувати.

Наступна надзвичайно важлива особливість педагогічно-просвітницької діяльності музейного працівника, вчителя – безперервне самовдосконалення, збагачення себе знаннями і вміннями, щоб не втратити педагогічний дар та не вгасити власного духу. Завжди слід пам'ятати, що навіть найдосвідченіший педагог завжди знаходитиметься на початку пізнання істини, якщо уявити на мить ту величезну та незбагненну кількість фундаментальних знань, створену тисячами видатних мислителів, цивілізаціями і культурами багатьох народів. Попри все, учитель зобов'язаний безперервно відтворювати себе інтелектуально, гуманно, етично й естетично. Професійний фахівець, який цікавий для соціуму, має ґрунтовно опановувати педагогічну науку і мистецтво.

Інформаційно-знаннєве суспільство на сьогодні є мобільним настільки, що ні на мить не дає можливості особистості відмежувати себе від світу, «перепочити» від нових знань. Інтелектуальне, інформаційне відставання на певний час означатиме, що буде все важче зрозуміти світ, навколишнє природне та соціокультурне середовище, дух конкретного часу, майбутнє.

Зазначимо, що самосвідомість музейного працівника формується не лише на основі універсальних принципів, підходів, критеріїв. Кожен живе, працює, творить серед конкретного народу (нації) і в конкретній країні, що мають свою історію, культуру, традицію. Це означає, що він навчає, виховує громадян, які своїм походженням, культурною традицією пов'язані з належністю до певної держави. Самосвідомість педагога у такому випадку має асоціюватися з духом, історією, національною культурою цієї країни. Отже, нічого не вартий той педагог, який просто виконує педагогічну функцію, але не відчуває поваги до свого народу, держави, її культури, мови, історичної минувшини, який втратив почуття національного патріотизму. Український педагог-музейник, який виховує молодь, має пишатися, що він – українець.

Як міждисциплінарну галузь наукового знання музейну педагогіку розглядають в історичній ретроспективі, сьогоденні та перспективі відповідно до головних завдань і мети, зумовлених часом. У програмі ця навчальна дисципліна презентована як дуже важлива складова частина просвітницької,

історико-педагогічної та краєзнавчої інформації. Основні поняття: «музейна педагогіка», «музейна діяльність», «музейний предмет», «музейна культура», «музейна комунікація», «музейна освіта», «музейний педагог», «візуальне мислення», «екскурсійна школа» (*Музейна педагогіка*, 2013, с. 8), а також історія розвитку – опановуються на першопочатках вивчення курсу. Розвиток музейної педагогіки потребує нового педагогічного мислення, що активізує критичне мислення і здібності особистості. Музейна політика, музейна справа реалізуються відповідно до законів України і нормативно-правових документів.

Позитивним є те, що ця програма передбачає розгляд питання щодо оновлення змісту практичної музейної педагогіки в контенті культурно-освітньої діяльності музеїв різних профілів і форм власності (від державних, комунальних – до тих, що працюють на громадських засадах), особливостей їхньої роботи при закладах освіти, а також упровадження музейної педагогіки в усіх ланках дошкільної, загальної середньої, професійної, вищої, післядипломної освіти. Водночас музейну діяльність у системі культурно-освітніх комплексів оцінюють у контексті положень порівняльної педагогіки і психології, використовуючи порівняльні підходи до вивчення основних тенденцій і закономірностей розвитку в різних країнах і в глобальному масштабі. «Визначаються межі можливостей «переносу» зарубіжного досвіду на вітчизняний ґрунт» (Гончаренко, 2011, с. 369).

У навчальних програмах з музейної педагогіки доцільно посилити увагу до самостійного наукового пошуку за такими напрямками: розвиток музейної педагогіки у світі на різних історичних етапах; перспективи розвитку музейної педагогіки в Україні із урахуванням вітчизняного та зарубіжного досвіду; основні напрями педагогічно-просвітницької діяльності музеїв у різних регіонах і порівняльний аналіз вітчизняних і зарубіжних методик та інноваційних ідей в музеєзнавстві, розроблення інноваційних підходів щодо впровадження в практику роботи; особливості запровадження музейної педагогіки в Україні тощо.

Важливою складовою таких програмах є розширений варіант позааудиторної індивідуальної діяльності студента, що передусім передбачає виконання навчально-дослідницьких завдань. На основі вивчено-

го матеріалу, його систематизації та узагальнення, дослідницького пошуку, вироблених навичок самостійної пізнавальної діяльності, студент розробляє власний навчальний творчий проект, який відповідно оцінюється. Цей компонент навчально-дослідницького процесу є важливою умовою взаємодії освітнього закладу (університету) і музею, а конкретніше – студента з музейною установою, музеєзнавцями і педагогами. До цього слід також додати, що індивідуальна навчально-дослідна, творчо-пошукова робота студента стає дуже важливим чинником, що відображає якісний рівень його навчальної компетентності, фахової підготовленості.

Аналіз сучасних навчальних планів, робочих навчальних програм з музейної педагогіки, яку вивчають нині у закладах вищої освіти, свідчить, що ця дисципліна стає важливою складовою частиною гуманітарної, соціально-економічної підготовки фахівців, їхнього громадянського самоствердження. Програми з музейної педагогіки, укладені згідно з вимогами кредитно-модульної системи організації навчання, посилюють освітньо-професійну підготовку відповідно до вимог освітньо-кваліфікаційних характеристик. Знання музейної справи розширює можливості пізнавального процесу, оскільки відбувається вивчення витоків духовної та матеріальної культури свого народу, світу. Культурно-історичний, просвітницький історико-педагогічний, краєзнавчий, виховний потенціал музею збагачує зміст підготовки бакалавра чи магістра. Інтеграція, взаємодія музею і навчального закладу зумовлює необхідність розуміння цієї соціально-культурної інституції не лише в контексті науково-просвітницького, культурно-історичного чи туристично-краєзнавчого осередку, але й як необхідного компонента в освітньому процесі від дитячої дошкільної установи до університету. У сучасних умовах суспільну важливість функціонування освітніх систем характеризують якісно нові інтегративні, міждисциплінарні, багатогалузеві взаємозв'язки. Для належної підготовки фахівця, становлення і розвитку особистості освіта покликана виходити за межі свого локального простору, взаємодіяти із суміжними галузями, зокрема культурною. Музей був і є тим культурним, інтелектуальним, естетичним інститутом, який найбільш природовідповідно вкладається у модель системи взаємо-

дії «школа-музей», передусім в епоху інформаційно-знанневого суспільства. Закономірністю нашого часу є тенденція «входження» культури в зміст освітнього процесу, тому опанування знаннями з музейної педагогіки, сприйняття в педагогічному середовищі музейної культури як важливого чинника у системі навчальної, виховної, науково-дослідницької діяльності – одне з головних завдань української школи.

Позитивним є те, що навчальні програми, посібники для закладів вищої освіти відображають певні прогресивні тенденції. По-перше, музейна педагогіка в багатьох університетах, інститутах стає важливою навчальною дисципліною, що суттєво впливає на рівень професійних компетентностей, а також морально-етичну і громадянську позицію майбутнього фахівця.

У навчальних планах і програмах з музейної педагогіки доцільно поглибити національно-культурну, українознавчу спрямованість змісту педагогічно-просвітницької діяльності музеїв різних видів, типів і профілю. Це також стосується історії і теорії українського просвітництва, його головних цілей, форм діяльності, ідей та ідеалів національних просвітителів, культурних діячів, а також тих інституцій, які в різні часи функціонували на культурно-освітніх теренах України.

Отже, ідеал довершеності для вчителя має утверджуватися на шляху реалізації головних принципів педагогіки: народності, культуровідповідності, природовідповідності. Поза ними виховання і навчання молоді (як і педагога) буде недосконалим. Для культурно-освітньої діяльності педагога, його свідомості та світогляду надзвичайно важливими є свобода і незалежність особистості, оскільки лише стан вільної життєтворчості, почуття власної гідності та етики громадянського обов'язку здатні забезпечувати виховання людини. Очевидно, усе це залежить від багатьох чинників, насамперед, від суспільно-політичного устрою, рівня демократії, культурної традиції, соціального статусу педагога, стану суспільної уваги і поваги до нього. «Яким є ставлення до вчителя, такою є держава», – це твердження залишатиметься і надалі ціннісною аксіомою для націй і народів, що прагнуть соціального, духовного прогресу.

Висновки. Педагогічна взаємодія закладів освіти і музеїв потребує врахування готовності її суб'єктів, формування внут-

рішньої мотивації як чинника самовдосконалення, саморозвитку різних категорій населення, створення атмосфери для навчання впродовж життя, забезпечення суб'єкт-суб'єктного процесу пізнання, співробітництва, критичного мислення, креативності, формування національної свідомості, громадянських якостей особистості. Обґрунтовано музейну комунікацію як специфічну форму взаємодії різних категорій населення в процесі обміну знаннями, ідеями, цінностями, інформаційними відомостями й цілеспрямованими діями в музейному просторі.

Реалізація суспільної місії музеїв, освітньо-виховних завдань просвітницької діяльності різнопрофільних музеїв (історичних, літературних, краєзнавчих, археологічних, зоологічних, геологічних, мистецтвознавчих, музичних, природничих та ін.) забезпечується на основі постійного оновлення змісту, форм і методів педагогічно-просвітницької взаємодії музейних й освітніх інституцій. Це потребує забезпечення науково обґрунтованої фахової підготовки музейних педагогів у закладах вищої педагогічної освіти.

ЛІТЕРАТУРА

- Гончаренко, С. У. (2011). *Український педагогічний енциклопедичний словник* (2-ге вид. допов. і випр.). Рівне: Волинські обереги. (Honcharenko, S. U. (2011). *Ukrainskyi pedagogichni entsyklopedychnyi slovnyk* (2-nd vyd. dopov. i vypr.). Rivne: Volynski oberehy.)
- Горовий, А. В. (2011). *Музеєзнавство в навчальному закладі*. Київ: Шкільний світ. (Horovyi, A. V. (2011). *Museieznavstvo v navchalnomu zakladi*. Kyiv: Shkilnyi Svit.)
- Національний військово-історичний музей України. (2013). *Музеєзнавство: словник базових термінів*. Київ: Фенікс. (Natsionalnyi viyskovo-istorychnyi museiy Ukrainy. (2013). *Museeznavstvo: slovnyk basovyh terminiv*. Kyiv: Feniks.)
- Музейная педагогика в действии. (2009). Харьков: изд-во НУА. (Museiinaia pedagogika v deistvii. (2009). Harkov: izd-vo NUA.)
- Німчук, В. В. (Ред.). (2012). *Словник української мови*. Київ: ВЦ «Просвіта». (Nimchuk, V. V. (Red.). (2012). *Slovyuk ukrainskoi movy*. Kyiv: Vts «Prosvita».)
- Кремень, В. Г. (Ред.). (2008). *Енциклопедія освіти*. Київ: Юрінком Інтер. (Kremen, V. H. (Red.). (2008). *Entsyklopedia osvity*. Kyiv: Yurinkom Inter.)
- Зязюн, І. (Ред.). (1997). *Педагогічна майстерність: підручник*. Київ: Вища школа. (Ziazun, I. (Red.). (1997). *Pedagogichna maisternist: pidruchnyk*. Kyiv: Vyshcha shkola.)
- Кузьмінський, А. І., & Омеляненко, С. В. (2013). *Педагогічна мудрість*. Черкаси: ЧНУ імені Богдана Хмельницького.
- Музей у дошкільному навчальному закладі. (2011). Київ: «Шкільний світ».
- Рерих, М. (1991). *О вечно...* Москва: Политиздат.
- Музейна педагогіка: робоча навчальна програма. (2013). Київ: Київський ун-т ім. Бориса Грінченка.

Наталія Філіпчук, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, докторант, провідний науковий співробітник відділу змісту і технологій педагогічної освіти Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України.

Natalia Filipchuk, PhD in Pedagogy, Senior Research Staff, Doctoral Student, Lead Research Staff of the Department of Pedagogical Education Content and Technologies, Ivan Ziazun Institute of Pedagogical and Adult Education of NAES of Ukraine.

E-mail: vpee2011@ukr.net
ORCID ID 0000-0002-1023-923X

Received: 20.10.2020
Accepted: 24.11.2020